

Марційчук Ю.І.
канд. наук з культурології,
викладач кафедри культурних універсалій

ВІЗУАЛЬНА КУЛЬТУРА ТА ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЗНАНЬ В ОСВІТІ

Вступ

На сучасному етапі визначилася соціальна значимість і затребуваність нової інтерпретації культури в умовах медиатизації соціально-культурного простору суспільства. Мова йде про необхідність переосмислення ідеї культури у межах всього соціогуманітарного знання. Культура є складним і неоднозначним феноменом. Про це свідчать постійні пошуки її універсального визначення, на противагу існуючим численним дефініціям. З одного боку, безперервні спроби теоретичного осмислення культури, мабуть, є закономірним явищем, тому що культура за своєю природою – динамічна, а деякі її визначення застарівають і не можуть відповідати певному етапу культурно-історичного розвитку. З іншого боку, варто вказати на те, що існують різні прийоми осмислення культури, в яких визначення культури зводиться до однієї із сторін її прояву.

Історико-сволюційні зміни у розумінні поняття «культура»

Слово «культура» спершу позначало культивування ріллі (*cultura agri*), а потім культивування душі (*cultura animi*). Відповідно, у ході історичного розвитку поняття культури стало позначати процес і стан окультурення, а також досягнення і результати людської самокультувації. Означений погляд поділяється науковцями, для яких культура означає виховання розуму або духу. Адже на відміну від біологічних властивостей і потреб людини, культура не успадковується генетично, а засвоюється тільки методом навчання й виховання, а тому питання про рівень культури в суспільстві зводиться до проблеми ефективності механізмів соціалізації та інкультурації особистості. У такому ключі Вернер Джегер підкреслює, що культура, як тільки почала

розумітися як процес виховання, стала означати спочатку стан вихованості, потім зміст виховання і, врешті-решт, увесь інтелектуальний і духовний світ, у якому народжується кожен індивід, враховуючи національну приналежність та соціальне становище [1, с. 59]. Продовжуючи в межах заданої лінії міркувань, зазначимо, що на думку В. В. Вербеця, культура – це соціально-прогресивна творча діяльність людей у всіх сферах буття і свідомості, спрямована на зміну дійсності, перетворення багатства людської історії на внутрішнє багатство особистості, на всебічний та повний вияв і розвиток сутнісних сил людини [2]. Такий погляд може мати місце, тому що сутність людини розкривається через розуміння її як культурної істоти, як формовитвору, здатного до культурного (діяльного, предметного) самовідтворення, здійснює його як духовно, так і практично через перетворення природного і духовного середовища, а також самої себе. Однак назване тлумачення розкриває лише одну із можливих сторін культури, адже відповідно до класифікації А. Кребера та К. Клакхона аналогічні визначення є психологічними, бо акцентують увагу на процесах навчання та формування культурних умінь, враховують вплив культури на особистість індивідів.

Нормативні визначення культури, згідно з класифікацією А. Кребера та К. Клакхона, пов'язані із набуттям і культивуванням певної поведінки, наголошують на підпорядкуванні людської поведінки загальним взірцям, цінностям і моделям. Так, на думку згаданих американських авторів, культура складається з явних і латентних взірців поведінки, вивчених і переданих за допомогою символів, що являють собою специфічне надбання людських груп, включаючи їх матеріальне втілення в артефактах; суттєве ядро культури становлять традиційні (тобто історично відібрані й передані) ідеї і передусім пов'язані з ними цінності [3, с. 79]. Звичайно, дане розуміння культури відповідає лише тій її частині, що відповідає за регуляцію. Згідно з подібною орієнтацією уваги, культура цінна для нас тим, що з її допомогою ми упорядковуємо навколишній світ, наші уявлення про нього, а також міжособистісні та міжгрупові стосунки. Відповідно, культура сповнена заборон, табу й інших обмежень свободи людської

діяльності та думки і навіть репресивних заходів (можна згадати про поширення «гіпотези подавлення» Фуко, згідно з якою колектив завжди прагнув подавити індивіда законами, традиціями, звичаями [4, с. 242]). Представлена дефініція наголошує, що деякі взірці мають відображатися у поведінці членів суспільства, однак незрозумілим залишається міркування про те, яка ж кількість людей повинна діяти і думати однаково, щоб ми були вправі говорити про спільну для членів суспільства поведінку. Адже деякі феномени, які безперечно відносяться до культури, являють собою форми поведінки, які можуть бути притаманні тільки одній людині (мова може йти як про девіантну поведінку, так і про форми поведінки, які притаманні людині відповідно до її суспільного статусу). Окрім цього, означене визначення, представляє звужений погляд на культуру, бо до неї відносять не розмаїття людської діяльності, а лише сукупність цінностей, як відібраних й переданих найкращих творінь, тоді як її негативні прояви залишаються поза увагою.

Дескриптивні визначення культури (наслідуючи класифікацію А. Кребера та К. Клакхона), обмежуються лише переліком складових культури. Можна сказати, що класичним у цьому випадку є визначення Е. Тайлора: «Культура – це сукупність знань, вірувань, мистецтва, моралі, звичаїв, законів, засвоєних людиною як членом суспільства» [5]. У такому випадку культура є сукупністю, результатом всієї людської діяльності, тобто сумою всіх речей і цінностей, з яких складається цей результат. Однобічність цього підходу в тому, що, по-перше, культура тут уявляється в статичному вигляді – у вигляді певного набору речей та цінностей, застиглих продуктів людської життєдіяльності, а, по-друге, досить складно, на наш погляд, представити повний перелік проявів культури.

Варто сказати декілька слів про знеособлене розуміння культури як сукупності всіх історичних досягнень суспільного життя, переданих у формі традиції, або спадщини. Наприклад, Е. Сепір стверджує, що культура «втілює в собі всі соціально успадковані елементи людського життя – як матеріального, так і духовного» [1, с. 60]. Критика такого підходу до культури виникає

через те, що культура постає не як процес, а лише як результат. Таке статичне розуміння культури також не включає в себе тих процесів, за допомогою яких вводяться нові культурні елементи, а старі елементи трансформуються й передаються.

Інша традиція трактування культури представлена у К. Гірца, котрий розуміє культуру як «систему смислів, яка створена спільною активністю людей і надає їм можливість орієнтуватися в їх оточенні» [6, с.19]. Дослідник висунув семіотичну теорію культур, згідно з якою культура розуміється як символічна мережа, що належить семіотичному контексту. Сутність методу зводиться до «читання» культур, порівнюючи культури з текстами. Відповідно, культура постає у К. Гірца як «серія ігор», а пізніше — як «текст» — «образний Всесвіт», сфера смислів, основним методом прочитання яких є інтерпретація, або «насичений опис» символів у певному культурному контексті. Отже, згідно з такою концепцією, культуру не можна пізнати за допомогою наукових експериментів чи певних законів, лише за допомогою інтерпретації, тобто насичення змістом відповідно до певного культурного контексту. Однак суб'єктивізація є зворотною стороною такого процесу.

Культуру можна розуміти і як сукупність видів та форм творчої діяльності. С.Б. Кримський пише, що культура може бути визначена як актуалізація смислового потенціалу творчої діяльності, що характеризується перетворенням речей у речення та відтворенням досвіду історії з боку потенціальності, невикористаних можливостей його подальшого збагачення. Цим самим підкреслюється, по-перше, наявність у будь-якому витворі культури історичного досвіду, а, по-друге, її конституювання як смислопороджуючої системи, яка подає буття як текст [7]. Звичайно, таке визначення не претендує на універсальність, тому що лише імпліцитно присутнім є антропологічна категорія. Адже відтворювачем досвіду історії може бути лише людина у вимірах її духовності та ціннісного існування. Тим самим стає правомірним і таке поширене розуміння культури, яке, за М. Гайдеггером, можна визначити як формування вищих якостей людини з погляду вищих смислів. А це означає, що культура є способом побудови власного

життя за рахунок досвіду минулих поколінь [7]. Подібну дефініцію розробляє С. І. Великовський, котрий зазначає, що культура це знову і знову, кожного разу і в кожному своєму прояві свідомо чи мимоволі здійснювана людиною спроба розкрити і затвердити сенс людського життя в співвіднесеності його із сенсом суцього [8, с. 18]. Сенс знаходить своє відображення у символах культури. Однак варто підкреслити, що символи стають вираженням культури не самі по собі, а лише через творчу активність людини, тоді як у протилежному випадку стають недієвими.

Окрім вже названих можливих трактувань культури, слід говорити про культуру як спосіб життя суспільства. А. Я. Флієр розглядає культуру як продукт спільної життєдіяльності людей, систему узгоджених процедур і способів їх колективного існування, діяльності та взаємодії, позначень і оцінок, консолідації в ім'я досягнення спільних цілей, впорядкованих правил і соціально прийнятних технологій задоволення групових та індивідуальних інтересів і потреб (як матеріальних, так і пізнавальних, символічних, оціночних), реалізованих у формах людської діяльності [9]. Культура, в такому розумінні, невіддільна від життя людей в суспільстві; вона являє собою спосіб суспільного життя і не існує поза межами тих реальних груп, атрибутом яких вона є.

Беручи до уваги будь-яке тлумачення, варто відзначити, що у кожному випадку культура невід'ємна від антропологічного компоненту. Культура є засобом для самозбереження людини як перетворювача світу, засобом засвоєння та передачі творчого спадку з покоління в покоління, засобом і змістом людського саморозвитку. Культура відкриває можливість для реалізації активних інтенцій людини. У будь-якому випадку причинами культурних процесів є культурні ідеали, які постають перед людиною як ціль, яку вона намагається досягти й втілити. Тому не варто розділяти людину й культуру чи протиставляти їх. Адже саме окультурена людина або ж людина в культурі може діяльно розробляти свою культуру. Як зазначає К. Гірц: «Без людей не було б культури, це точно; але що більш примітно, без культури не було б людей» [10, с. 132].

Таким чином, складність визначення поняття «культура» полягає в існуванні відмінних практик використання цього слова, про що засвідчує проведений аналіз.

Інформаційно-комунікаційні умови формування візуальної культури

Одним із проявів культури є інформаційно-насичена комунікація та сформований нею простір. Особливо йдеться про досконалі засоби комунікації в ХХ – початку ХХІ ст., які забезпечують вільне поширення знань, що дає змогу називати новий тип суспільства. Автори аналізують суспільство по-різному, через що з'являються теорії постіндустріального суспільства, пост капіталістичного суспільства, концепції техногенного суспільства, когнітивного суспільства, теорії суспільства масового споживання, теорія "common-wealth" та ін.

Однак одна із тенденцій нового типу суспільства простежуються у міркуваннях багатьох дослідників – це роль і рівень знань, які є умовою благополуччя кожної людини.

Д. Белл визначає "меритократію" основним принципом соціальної структури постіндустріального суспільства. Названа пріоритетна риса позначає усіх, "хто має заслужений статус або досяг авторитетного стану завдяки компетентності". Т. Стоуньєр відзначав, що розвиток кожної історико-культурної епохи залежить від основного фактора. Відповідно, у постіндустріальній епосі – це інформація, яка розуміється як "наявні знання, дані в зручній для використання формі". Дж. К. Гелбрейт пропонує ввести в науковий обіг поняття "техноструктура", сенс якого полягає в монополізації знання. На важливість знань у повсякденній трудовій діяльності з розвитком інформаційного суспільства вказує дослідник П. Друкер. Особливий інтерес представляє його концепція "інформаційного працівника". Утвердження суспільства організацій передбачає, на думку Друкера, становлення освіченої та всесторонньо розвиненої особистості. Е. Тоффлер називає головним фактором, що впливає на виробництво є здатність створювати, розподіляти,

застосовувати знання. Великого значення набуває можливість формування нових ідей, нововведень [11, с. 153–161].

З'являється поняття «інформаційна цивілізація», що приходить на зміну іншим типам цивілізації. Інформаційна цивілізація, згідно з визначенням В. Шейко, – це «федерація культур, у якій вирішальну роль відіграє отримання, опрацювання, збереження, передача, поширення, використання знання й інформації, у тому числі за допомогою інтерактивної взаємодії та постійно удосконалюваних технічних можливостей» [12, с.105–106]. Але, слід додати, що соціокультурне буття людини неможливе без знань. Значний вплив на зміст і способи життя людини мають цивілізаційно-культурні зміни. Зокрема, в сучасному світі одним із трансформуючих факторів є Інтернет, оскільки останній має безпосередній вплив на формування й організацію людського буття за новими принципами – віртуальності, мережовості, інтерактивності. Прагнення оволодіти інформаційною сферою змінює й стан людини, зокрема її визначеність в інформаційному просторі. Особисте життя людини розширює свій простір, отримує такі якості як загальнодоступність, публічність.

Означені тези обґрунтовує М. Фуко, котрий оснований на наукових ідеях Дж. Бенґама, запропонував для характеристики сучасного соціуму образ «Паноптикум» [13], соціального простору, в якому все життя суспільства перебуває під візуальним контролем влади. У цих умовах, за словами Дж. Оруелла, «...Великий брат стежить за тобою», тобто паноптична влада контролює світ завдяки тому, що бачить все й залишається невидимою, а таке бачення унеможлиблює існування приватного простору, принаймні такого, яке не піддається спостереженню. Утім, на думку А. Левінсона, інтерес до візуальної прозорості викликаний новим «...суспільним станом, коли кожен може звернутися до всіх. Тільки з'ясовується, що звернутися ні з чим. <...> насправді, нічого не показує. Точніше, показує Ніщо. І тут починається зворотний процес: спустошення життя, що демонструється з екранів. Життя посилає на екран деяке Ніщо, і звідти в життя йде узаконене Ніщо. <...> яке перетворилося на

порожню комунікацію, комунікацію заради самої комунікації» [14]. Комп'ютерна візуалізація забезпечується за допомогою апаратних пристроїв: (електронні дошки, мультимедійний проектор, переносний комп'ютер) та сучасними мультимедійними технологіями дозволяють заповнити простір комунікації медійними повідомленнями у вигляді не тільки текстів, але й графіки, звуку, анімації, зображень тощо.

В широкому сенсі «мультимедіа» означає спектр інформаційних технологій, що використовують різноманітні програмні та технічні засоби з метою найбільш ефективного впливу на користувача (що став одночасно і читачем, і слухачем, і глядачем). Завдяки застосуванню в мультимедійних продуктах і послугах одночасної дії графічної, аудіо (звукової) і візуальної інформації ці засоби володіють великим емоційним зарядом і активно включають увагу користувача (слухача) [15, с. 8]. Розвиток інформаційно-комунікативних технологій змінює культуру мислення, тобто виникає фрагментований, мозаїчний стиль мислення, зменшується рефлексивна здатність (раціональність мислення). Відстеження сучасних тенденцій в культурі дозволяє говорити про витіснення знання інформацією. Виникає явище, що в науковій літературі отримало назву «інформаційний шум», результатами якого може бути фрагментарність свідомості, вплив на формування цілісності особистості, ускладнення в процесі особистісної ідентифікації. Ця точка зору віддзеркалена в поглядах дослідників. О. Пушонкова зазначає, що «...упроваджується «короткозорий» спосіб сприйняття «малими блоками»», тому «візуальне мислення стає фрагментарним, асоціативним», вже не ґрунтується на культурній традиції [16, с. 4].

Медіа, на думку Н. Межирицької [17], Г. Певченко [18], відображають візуальні культурні коди, що можуть впливати на уявлення про норми та ціннісні орієнтири й трансформувати ідентичність. Окрім того, можна говорити, наприклад, про «інформаційно-візуальну травму», оскільки, через надмірне продукування інформаційних образів, останні не можуть бути повною мірою розпізнаними, що негативно впливає, на думку З.

Алфьорової, на перспективу засвоєння «всього тезауруса візуальної культури» [19, с. 345]. О. Єрмілова вважає, що візуалізація конструює образ предметів, явищ та відображених у свідомості зв'язків, котрі сприймаються тими, хто навчається [20, с. 3]. Відповідно до запропонованої думки, візуалізація створює умови для того, щоб виявити й унаочнити взаємозв'язки між певними подіями та об'єктами, які вивчаються. Однак суттєвим аспектом є не зазначені можливості візуалізації, що дозволяють змінити ракурс розгляду проблеми, відійти від стереотипів, розкривати імпліцитні компоненти повідомлення та продукувати нові ідеї.

Подальші рефлексії, наприклад З. Абрарової, спрямовані в напрямі розвитку ідеї про візуалізацію як засіб засвоєння, відтворення та трансляції наукового знання. Автор стверджує: евристичний потенціал візуалізації зумовлений «об'єктивацією науково-теоретичного знання у формі візуалізованого образу» [21, с. 14]. Домінуючою є думка про те, що процес розвитку знань від рівня ідей до візуалізованих уявлень забезпечує перенесення науково-теоретичних засад на емпіричний рівень.

Адже візуалізація змісту отриманої інформації, на наш погляд, надає можливості скеровувати думки в необхідному напрямі, виокремлювати ключові моменти, істотним чином впливаючи на розуміння наукових дефініцій. Усе це має позитивні результати, оскільки дозволяє побудувати власну картину світу, що відображає об'єктивну дійсність. Дослідник постмодерністської моделі культури Ж.-Ф. Ліотар, писав про трансформації, які відбуваються зі статусом наукового знання в період інформатизації: «Знання виробляється й буде вироблятися для того, щоб бути проданим, воно споживається і буде споживатися, щоб отримати ціну в новому продукті, і в обох випадках, щоб бути обмінним» [22, с. 18]. В описаному науковцем варіанті, оволодіння знанням не означає виключно прагнення осягнути істину. Знання в такому разі є інформаційним товаром.

Формою становлення суспільства в умовах глобалізації, інформатизації, демократизації стає інтенсивний розвиток

відкритої освіти, що передбачає: використання відкритих інформаційних мереж для вільного доступу до навчання через можливості процесів обміну інформацією в будь-який час в будь-якому місці; модифікацію існуючих форм навчання за допомогою комунікаційних і телекомунікаційних технологій для зручності роботи з навчальною інформацією та для збільшення кількості потенційних користувачів. Зміни в навчальному процесі збільшують можливості для реалізації ідеалу – безперервного навчання протягом життя. Вирішення такого завдання уможливить накопичення власного ресурсу знань, а, відповідно, ту чи іншу інформаційну перевагу [23, с.12–13]. Поширення принципів «відкритої освіти» передбачає відкриття всього й для всіх. Зокрема, починаючи з того, що викладачі, абітурієнти, батьки, студенти, майбутні роботодавці мають змогу у відкритому доступі ознайомитися з навчальними програмами, методами викладання, контентом навчальних дисциплін, компетенціями, які прививають в ході навчального процесу, у різних закладах освіти на різних континентах.

Названі принципи можна пояснити через поняття «культура співучасті», яка «підтримується інтернет-технологіями і характеризується відкритістю – до вільного вибору, до спільного створення, до технологій, до інформації – та усвідомлення того, що спільне використання потрібне заради загального блага. Оскільки ця культура вільного обміну і далі зростає, викладачі повинні запитати себе, чи їхня динаміка співучасті відповідає задоволенню світового попиту на освіту» [24, с. 222]

Відкрита освіта не є тотожним поняттям із дистанційною освітою. Однак принципи відкритої освіти можуть використовуватися у дистанційному навчанні, зокрема йдеться про доступність освіти. Рух відкритої освіти ґрунтується на комп'ютерних і комунікаційних технологіях (зокрема, Інтернет), однак це лише засіб для досягнення високих результатів навчального процесу у закладах вищої освіти. Програмні засоби навчального призначення мають відповідати також вимогам доцільності створення і застосування, які полягають у тому, що програмний засіб (гіпермедійну систему, інформаційну систему

тощо) потрібно наповнювати таким змістом, який найбільш ефективно може бути відтворений тільки за допомогою комп'ютера. Насамперед це стосується демонстрацій процесів, натурна реалізація яких за умов навчання ускладнена або неможлива [25, с. 5].

Комп'ютеризація освітнього процесу відкриває нові шляхи в розвитку мислення, надаючи нові можливості для активного навчання. Оскільки наочно-образні компоненти мислення відіграють виключно важливу роль у житті людини, то використання їх у навчальному процесі виявляється досить ефективним.

У добу інформаційних технологій середовище існування людини швидко візуалізується. Тому слід підкреслити значення візуалізації у вирішенні проблеми трансляції головних досягнень сучасного наукового знання в різні сфери культури, зокрема в галузь освіти.

Візуалізація презентування знань в освіті

Візуалізація представляє собою спосіб фіксації та трансляції інформації, що не тільки доповнює, а й служить альтернативою вербально-писемній комунікації. Згідно з таким трактуванням, візуальні тексти є знаковими ансамблями, які завдяки досконалості сучасних технологій дозволяють поєднувати образотворчі, звукові й вербальні ряди.

Оскільки навчальна діяльність повинна відбуватись з максимальним залученням органів чуття, за максимально можливою модальністю навчальних впливів, застосування принципу візуалізації до засобів навчання нового покоління потребує точного визначення, прогнозування і планування дій, які можливо і необхідно виконати з об'єктами вивчення і засобами діяльності. Необхідно, по-перше, виявити і довести до студента суттєві ознаки об'єкта вивчення, взаємозв'язки між його параметрами, ознаками, по-друге, подати зміст навчання у вигляді знакових (або інших) моделей, доступних для сприйняття суб'єктом навчання.

Нині студенти вважають візуальні засоби інформації власною рідною мовою. Сучасний студент, мобільний та адаптований до

численних зорових збудників, критично налаштований до кількості інформації, усе ж фокусує увагу на зображеннях, зацікавившись, побіжно оглядає текст, лише згодом переходить до вдумливого читання. Паперове книго- та пресовидання вже відреагувало на перерозподіл читацьких запитів, пов'язаний не так з естетикою, як з об'єктивною потребою поєднати зображення і слова в єдиний акт комунікації. Проте, сьогодні студента вже не здивуєш самою лише наявністю та кількістю зображень, що розбивають монотонний текст та урізноманітнюють сторінку. Ефект від їх подання не може бути суто візуальним, у ньому повинен бути сенс, тому й використовувати їх слід усвідомлено. Зображення, що сприймаються миттєво, емоційно, повинні не лише інстинктивно викликати зацікавлення, а й створювати місток між читачем та інформацією.

На основі викладеного вище слід сформулювати деякі вимоги для втілення принципу візуалізації:

- у засобах повинна використовуватись (пред'являтися студенту, обговорюватись, аналізуватись) тільки така візуальна модель об'єкта вивчення, яка максимально сприяє досягненню мети навчання, без надмірної деталізації загальних планів зображення, але і без надмірного спрощення (важливим є педагогічно доцільне використання засобу "електронна лупа", ефективне застосування якого стало можливим завдяки достатнім обсягам запам'ятовуючих пристроїв та великій швидкості роботи відеосистеми);

- модель, що реалізується програмно, потрібно подавати у формі, яка дозволяє найбільш чітко виділити і розмежувати суттєві ознаки об'єкта вивчення, зв'язки і відношення між його складовими, тобто суттєві для аналізу явища моделі, етапи процесів та елементи моделі об'єкта вивчення повинні бути виділені кольором, миганням, звуком тощо;

- когнітивність (стимулювання домислювання) подавання навчального матеріалу засобами візуалізації нового покоління повинне бути реалізоване таким чином, щоб надати можливість педагогу застосовувати методи активного навчання, зробити процес навчання дійсно інтерактивним;

- гностичність подавання навчальних моделей не може бути самоціллю: потрібне використання моделей об'єктів вивчення, які "не відкриваються повністю й одразу", не подають знання у готовій, завершеній формі, а передбачають дослідження, самостійну пізнавальну діяльність студентів, стимулюючи тим самим формування у них навичок такої діяльності [26].

Таким чином, реалізуються дидактичні умови успіху в навчанні: емоційне включення, наочність процесу подавання інформації, когнітивність і гностичність сприйняття навчального матеріалу, дозована мультимодальність навчальних впливів, що стимулює мимовільну увагу, індивідуалізація темпу подавання навчального матеріалу. Задля цього студентам необхідно не тільки запропонувати, показати об'єкт вивчення, але й організувати їхню діяльність щодо його перетворення. Ефективність навчання підвищується і тоді, коли студенти самостійно будують моделі, а не тільки споглядають їх у готовому вигляді. Займаючись створенням та аналізом унаочнених моделей, студенти змушені індивідуально (або у невеликих групах) проходити всі або деякі етапи наукового пізнання: виконувати декомпозицію певної системи, аналіз її складових, виявлення і виокремлення суттєвих ознак і параметрів конкретної системи, суттєвих ознак складових її об'єктів з наступним виконанням синтезу структури моделі або описом класу об'єктів вивчення.

Роботу з моделями можна вести по-різному: давати завдання на побудову моделі або проводити її видозмінення і переконструювання. Відповідним чином повинні бути побудовані й комп'ютерно-орієнтовані засоби унаочнення. Застосування когнітивних моделей і програмних засобів, призначених для моделювання, стимулює формування мисленнєвих дій, здатності до мисленнєвого проектування і мисленнєвого експерименту, який може підкріплюватись експериментом з комп'ютерною моделлю, а згодом, коли це можливо і педагогічно доцільно, – натурним експериментом. Можливості візуального подавання моделі об'єкта вивчення, доповнені можливостями, які забезпечує масштабування зображення (всього або його частини), є відносно новими, їх

програмна реалізація на сучасному етапі нескладна, але вимагає попереднього визначення педагогічної доцільності.

Програмні засоби навчального призначення мають відповідати також вимогам доцільності створення і застосування, які полягають у тому, що програмний засіб (гіпермедійну систему, інформаційну систему тощо) потрібно наповнювати таким змістом, який найбільш ефективно може бути відтворений тільки за допомогою комп'ютера. Насамперед це стосується демонстрацій процесів, натурна реалізація яких за умов навчання ускладнена або неможлива [25, с. 5]. Комп'ютеризація освітнього процесу відкриває нові шляхи в розвитку мислення, надаючи нові можливості для активного навчання. Оскільки наочно-образні компоненти мислення відіграють виключно важливу роль у житті людини, то використання їх у навчальному процесі виявляється досить ефективним.

Мультимедійні системи забезпечують високий рівень інтерактивності, що дає змогу наочно представити на екрані об'єкти та процеси у різних ракурсах та деталях, продемонструвати внутрішні взаємозв'язки їх компонентів не тільки у статичному вигляді, але й у часовому та просторовому русі. Комп'ютерні програми з 3-D ефектом дають можливість представити графічне зображення у тривимірному вигляді, виконувати його перевертання, збільшення (зменшення) розмірів однієї частини, зазирнути в середину тощо. Їх використовують у тих випадках, коли натуральну модель неможливо представити в аудиторії. Проведення лекцій із використанням мультимедійних презентацій має свої особливості. Сутність позитивного ефекту презентації полягає у реалізації принципу візуалізації; стимулюванні запам'ятовування матеріалу лекції; концентрації уваги завдяки віртуальній різноманітності; заощадженні часу; збільшенні обсягу та підвищенні якості викладу навчального матеріалу.

Необхідно також акцентувати увагу і на керуванні викладачем уваги студентів. На відміну від традиційної лекції, на якій студент має два фактора зосередження своєї уваги — викладач/конспект, у разі використання мультимедійних

презентацій з'являється і додатковий, третій фактор — екран із зображенням. Викладачеві необхідно скеровувати увагу студентів на те, що потрібно в цей час робити: проаналізувати наведену інформацію, переписати її у зошити, зрозуміти або виконати іншу дію. Проведене науковцями серед 120 студентів-першокурсників дослідження показало, що 70% із них без нагадування викладача не записують представлену на слайдах інформацію. Причиною є саме наочність та простота, що і створює імітацію ясного розуміння.

Широкий спектр навчальних наочних засобів може використовуватися на всіх етапах процесу навчання: при поясненні нового матеріалу, закріпленні, повторенні, контролі [27]. Так, використання технічних засобів навчання в організаційно-вступній частині заняття вважається дієвим засобом підготовки аудиторії до сприйняття складної теми, загострення уваги на актуальності розглядуваних питань, тобто формуванні мотивації глибокого вивчення теми. На цьому етапі доцільно показувати слайди із зазначеною темою і переліком питань для вивчення. Ефективною є також методика демонстрації на початку занять кіно-, відеофільмів. Завдяки сильному емоційному впливу демонстрація фільмів одразу налаштовує студентів на робочий лад, скорочує до мінімуму момент необхідної психологічної адаптації, дає зорову основу для подальших логічних пояснень викладача. Для фільмів - введень найбільш підходять такі матеріали, які можуть служити самостійним джерелом інформації, і у викладенні конкретних питань здатні замінити викладача [28]. Проте, по можливості слід уникати показу на початку заняття кадрів, що несуть значне емоційне навантаження.

Застосування технічних засобів навчання наприкінці заняття за змістом є прийомом протилежним попередньому. Він спрямований на систематизацію та закріплення навчального матеріалу, на загострення уваги слухачів на його ключових моментах або для швидкої і твердої зміни думки про неправильно засвоєний матеріал. Для реалізації цього прийому можуть використовуватись будь-які технічних засобів навчання, але найбільш доцільними є візуальні засоби. Вони надають значні

переваги перед традиційними підходами до подання знань, зокрема у наступному:

- пояснення завдання для самостійної роботи також значно оптимізується завдяки застосуванню технічних засобів навчання, особливо коли до вивчення пропонується досить багато першоджерел. Демонстрація відеоматеріалів на цьому етапі занять також може спрямовуватись на показ практичної значущості розглядуваних питань. Для цього показу доречними є навіть емоційно насичені кадри.

- застосування технічних засобів навчання у процесі опитування студентів спрямоване на формування їх умінь використовувати дидактичний матеріал для доказовості логічності своїх тверджень. Наприклад, можна запропонувати студенту проаналізувати усно чи письмово відеофрагмент виконання певних дій, прокоментувати таблицю, в якій названі ознаки явища тощо. Ефективність цього прийому значною мірою залежить від проблематичного характеру матеріалів, що пропонуються для обговорення. Його доцільно поєднувати з елементами ситуативно-проблемного навчання.

- застосування технічних засобів навчання у процесі викладу нового матеріалу дозволяє використовувати інформацію як зорову опору, що допомагає найбільш повно засвоювати навчальний матеріал. Важливо, щоб демонстрація дидактичних матеріалів органічно поєднувалась з їх поясненням, щоб вона стала наочним аргументом слів викладача.

Застосування технічних засобів навчання може здійснюватись також з метою актуалізації опорних знань та мотиваційно-пізнавальної діяльності. Використання кіно-, відеофільмів на цьому етапі є найбільш ефективним у методичному розумінні. Ефективне застосування фільмів на заняттях вимагає планування їх демонстрації відповідно до поставленої мети. Однією з найважливіших методичних вимог є необхідність вступного і заключного слова викладача до і після демонстрації фільму, відповідного коментованого супроводу. Досвід викладання із застосуванням технічних засобів навчання свідчить, що тривалість показу навчального фільму не повинна

перевищувати 10 хвилин. За межами цього обсягу часу він перестас виконувати функції навчання і перетворюється на показ, що має суто просвітницькі цілі. Якщо відеофрагмент довгий, то краще розбити його на частини (не більше трьох). Важливим також у цьому питанні є створення відеотек із записами фрагментів за тематикою навчального предмету. Безперечно, можливе, і навіть доцільне, поєднання на одному занятті декількох методичних прийомів використання технічних засобів навчання. У цьому випадку надзвичайно посилюється ефект переключення уваги, про який йшлося вище, а отже, підвищується продуктивність розумової праці і викладача, і студентів.

Незалежно від обраної методики застосування технічних засобів навчання у роботі із слайдами слід пам'ятати:

1. Слайд не є самодостатнім джерелом інформації, і для повного її засвоєння потрібні пояснення викладача.

2. Під час підготовки до лекції, семінару необхідно чітко визначити послідовність демонстрації слайдів та розробити необхідні коментарі.

3. Для сприйняття будь-якого, навіть найпростішого зображення потрібен час. Тому після проектування кожного слайду перед початком пояснення, викладач повинен зробити паузу.

4. Необхідно максимально повно використовувати можливість їх повної заміни. Зображення на екрані повинно з'являтися лише в той момент, коли воно необхідне, а якщо потреби в цьому немає – проектор слід вимкнути або перевести його в режим очікування [29].

Вагомою складовою в застосуванні технічних засобів навчання є питання належного оформлення дидактичних матеріалів з урахуванням психофізіологічних можливостей людини. При підготовці дидактичних матеріалів слід керуватись деякими принципами, найважливішими з яких є:

1) принцип лаконічності, який означає, що зображення повинно вміщувати тільки необхідні елементи, що служать меті точного розуміння суті.

2) принцип уніфікації вказує на раціональний підхід до розмірів, шрифтів, кольорів, з допомогою яких створюється зображення.

3) принцип звичних асоціацій полягає у використанні у графічних слайдах тих символів та позначень, які звичні для даної тематики і викликають стереотипну реакцію в аудиторії [28].

Викладання навчальних дисциплін з використанням технічних засобів навчання та засобів візуалізації сприятиме підвищенню педагогічної майстерності викладачів, яка є одним з основних критеріїв, що визначає якість підготовки фахівців у вищому навчальному закладі.

Отже, компетентне розроблення презентацій і використання у навчальному процесі їх та інших наочних засобів на основі інформаційно-комунікаційних технологій значно підвищує його результативність. Цифрові освітні ресурси дозволяють об'єднувати велику кількість образотворчих, звукових, умовно-графічних, відео та анімаційних матеріалів. Докладний аналіз таблиці можна поєднувати з використанням таблиць, на яких великим планом зображені ті об'єкти, на суттєві ознаки яких треба звернути увагу. Вивчення певних фактів на цих таблицях також поєднується з розкриттям причинно-наслідкових зв'язків. Сучасні засоби навчання на основі медіатехнологій мають унікальні властивості і функції наочності, які здатні змінити весь процес навчання.

Таким чином, завдяки розвитку медіа технологій візуалізація подання знань набуває нового якісного стану організації навчання в освіті. Візуалізація інформації в комунікаційних каналах суспільства значно збагачує культурній простір, наближаючи нас до відображення будь яких фрагментів знань до більш цілісного і більш чуттєвого сприйняття. Система візуалізації знань, по-перше, вирішує проблеми, які виникають в умовах культури інформаційного суспільства: ущільнення значних потоків інформації, її усвідомлення та практичне використання; по-друге, позитивно впливає на можливість створення єдиного інформаційно-освітнього простору. Застосування засобів навчання нового покоління для забезпечення навчальних демонстрацій повинне проектуватись таким чином, щоб максимально

використати можливості, які надають педагогу цифрові технології. Тому необхідно враховувати нові вимоги до засобів візуалізації, максимально використовуючи її можливості.

Література

1. Бидни Д. Концепция культуры и некоторые ошибки в ее изучении // Антология исследований культуры. Интерпретации культуры. — 2-е изд. — СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. — С. 57–90.
2. Вербець В. В. Соціологія: Курс лекцій / Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. — [Електронне видання]. - Режим доступу: http://www.biglibrary.com.ua/book/66_Sociologiya/
3. Соціологія: Навч. посібник / За редакцією С. О. Макеєва. — К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1999. — 344 с.
4. Флиер А. Я. Культура как репрессия // Фундаментальные проблемы культурологии: В 4 т. Том I: Теория культуры / отв. ред. Дм. Спивак. — СПб.: Алетейя, 2008, — С. 242–250.
5. Історія української культури: навчальний посібник / В. Т. Британ, Л. С. Підлісна, А. В. Савич та ін. — [Електронне видання]. — Режим доступу: dmeti.dp.ua/file/kfzao_13322.doc
6. Кравченко О. В. Культурна політика в парадигмах сучасності: теоретико-методологічні аспекти культурологічної інтерпретації. — Х.: ХДАК, 2011. — 288 с.
7. Кримський С. Б. Діяльність та культура. — [Електронне видання]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua/.../01_krymsky_sb.pdf
8. Великовский С. И. Культура как полагание смысла // Одиссей. Человек в истории. — М.: Наука, 1989. — С.17–20.
9. Культурология. XX век. Энциклопедия в двух томах / Главн. ред. и сост. С. Я. Левит. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://psylib.org.ua/books/levit01/index.htm>
10. Гирц К. Влияние концепции культуры на концепцию человека // // Антология исследований культуры. Интерпретации

культури. — 2-е изд. — СПб: Издательство Санкт-Петербургского университета, 2006. — С. 115–138.

11. Нуреев Р.М. Очерки по истории институционализма / Р.М. Нуреев. — Ростов-на-Дону: Изд-во "Содействие-XXI век", 2014. — 416 с.

12. Шейко В. М. Культура. Цивілізація. Глобалізація (кінець XIX – початок XXI ст.): Моногр. : В 2 т. — Т.1. —Х. : Основа, 2001. — 520 с.

13. Фуко М. Надзирать и наказывать: Рождение тюрьмы / М. Фуко. — М. : Ad Marginem, 1999.

14. Левинсон А. Реалити-шоу / А. Левинсон. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://seance.ru/category/n/29-30/vertigo-nulevyie/realiti-shou/realiti-shou>

15. Балашов Д. І. Використання технологій мультимедіа як дидактичних засобів у навчальному процесі сучасної вищої школи / Д. І.Балашов // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. — 2012. — Випуск 102. — Том II. — С. 7–11.

16. Пушонкова О. А. Динаміка форм візуальної репрезентації (естетичний аспект): автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.08 / О. А. Пушонкова ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. — Київ, 2006. — 16 с.

17. Межерицкая Н. В. Человек в поле визуальной культуры : гендерный аспект : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Н. В. Межерицкая ; Рост. государственный университет. — Ростов-на-Дону, 2002. — 26 с.

18. Певченко Г. Н. Репрезентация гендерной идентичности в визуальной культуре : автореф. дис. ... канд. филос. наук : 09.00.13 / Г. Н. Певченко ; Ставропольский государственный университет. — Ставрополь, 2006. — 21 с.

19. Алфьорова З. І. Візуальне мистецтво кінця XX – поч. XXI ст. : дис. ... д-ра мистецтвознав.: 24.00.01 / З.І. Алфьорова; Харк. держ. акад. культ. - Харків, 2008. — 501с.

20. Ермилова Е. Б. Визуализация обучения как средство формирования учебных способностей : автореф. дис. ... канд. пед.

наук : 13.00.01 / Е. Б. Ермилова ; Казанский государственный педагогический университет. — Казань, 1999. — 26 с.

21. Абрарова З. Ф. Визуализированный образ в научном познании : автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.01 / З. Ф. Абрарова ; Башкир. гос. ун-т. — Уфа, 2010. — 18 с.

22. Лиотар Ж.-Ф. Состояние постмодерна / Ж.-Ф. Лиотар. — М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 1998. — 160 с.

23. Колесникова И. А. Открытое образование: перспективы, вызовы, риски // Высшее образование. — 2009. — №7. — С. 12–23.

24. Відкрита освіта: колективний розвиток освіти через відкриті технології, відкритий контент і відкрите знання / за ред. Тору Іійосі та М. С. Віджая Кумара / перекл. з англ. А. Іщенко, О. Насика. — К. : Наука, 2009. 256 с.

25. Огурцов А. П. Підвищення інформативності навчального тексту засобами його наочного представлення / А. П. Огурцов, Л. М. Мамаєв, В. В. Заліщук // Нові технології навчання : наук.-метод. зб. — К. : Наук.-метод. центр вищої освіти, 2003. — Вип. 35. — С. 3–6.

26. Лапінський В. В. Принцип наочності і створення електронних засобів навчального призначення / В. В. Лапінський. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.narodnaosvita.kiev.ua/vupysku/9/statti /lapinskiy.htm>

27. Дибкова Л. М. Інформаційно-комунікаційні технології як ефективний засіб реалізації у навчальній діяльності принципу наочності /Л. М. Дибкова. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.ime.edu-ua.net/em20/content/10dlmvop.htm>

28. Дрижак В. В., Єрмак С. М. Використання сучасних технічних засобів навчання у навчальному процесі вищих навчальних закладів. — [Електронне видання]. — Режим доступу: www.nbu.gov.ua /portal/.../Drizhak.pdf

29. Дегтярьова А. О., Петрущенко Т. В., Дегтярьова Л. М. Наочність в контексті інформатизації освіти. — [Електронне видання]. — Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/vsunud/2008-1E/08daokio.htm>